

Наталія Білоус

ТЕСТАМЕНТ ОСТРОЗЬКОГО І ДУБЕНСЬКОГО МІЩАНИНА ОЛЕКСАНДРА ДЗУСИ 1667 Р.

Заповіти купців волинських міст ранньомодерної доби – досить рідкісні документи. За нашими підрахунками, з нечисленної актової спадщини міст Волині XVII ст. залишились всього 43 книги, з яких тільки в 14 вписані тестаменти мешканців міст. Документ, що публікується нижче, – один із поодиноких тестаментів острозьких міщан. Відносно невеликий за обсягом, він цікавий своїми деталями, оскільки проливає світло на повсякденне життя тогочасних волинських купців, їх матеріальний стан, стосунки в родині тощо.

Про походження острозької родини Дзусів, на жаль, мало що відомо. Дослідникам історії волинських шляхетських родів відомо про існування фамілії Джусів, що вела своє коріння від клану Кірдеєвичів¹. Можливо, якесь відгалуження цієї великої панської родини осіло в Острозі.

Ідентифікуючи себе на початку тестаменту як «острозький міщанин», Олександр Дзуса на прізвисько Мазниця мав також нерухомість у Кременці, а перед смертю проживав у Дубно, де уклав акт своєї останньої волі. Прикметно, що наприкінці цього акту зазначено, що він був не тільки острозьким міщанином, а ще й дубенським, тобто мав подвійне міське громадянство. Вірогідно, свій торговий капітал О. Дзуса заробив на купівлі/продажу хутра і тканин, а також від лихварства – здачі під позику грошових сум та деякої нерухомості в оренду, що певною мірою засвідчує текст його заповіту. Він був укладений 3 лютого 1667 р. у власному будинку купця, згідно з тогочасною практикою, у присутності свідків: урядників магістрату – бурмистрів Леонтія Каплевича і Яна Черетовича, міського писаря Миколая Тельбуховича та бурграбія дубенського замку Степана Трушевича. Зазвичай, при оформленні міщанських заповітів були присутні лавники з міським писарем. Райців (чи бурмистрів), які займали вищу за лавників сходику у міській правлячій ієрархії, запрошували рідше, і то переважно заможні городяни. У даному випадку згаданих бурмистрів в якості свідків запросив сам тестатор, озвучивши перед тим своє прохання дубенському війтові Стефанові Молевському.

¹ *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Вид. 2. – Київ, 2008. – С. 141-143.

Тестамент містить усі традиційні формули (клаузули), характерні для такого типу документів ранньомодерного часу. Він починається з інвокації – звернення до небесних сил: «W imię Trójcy Przenaświętzej, Ojca, Syna i Ducha Świętego». Далі в інтитуляції вказується соціальний статус тестатора – належність до міщанського стану, стверджується його задовільний психічний стан, що становило одну з необхідних умов правової чинності заповіту («będąc od Pana Boga nawiedzony chorobą na ciele, ale z łaski Bożey zdrowy na umyśle i przy zupełnym rozumie»). Мінімально скорочений текст аренги, де вписувалось обґрунтування необхідності написання тестаменту («A wiedząc o tym, iż co nie bywa pismem objaśniono, to s pamięci ludzkiej wychodzi, czynię ten testament ostatniej woli mojej»). За звичай до цієї клаузули ще вписувались рефлексії про смерть, потойбічне життя, невідворотність людської смерті, але в цьому випадку вони опущені.

Власне розпорядження тестатора розпочинала диспозиція, що стосувалася душі: «Jeśli mie Pan Bog powoła s tego świata, duszę moie polecam w ręce iego przenaświetsze». Дзуса заповів поховати своє тіло у монастирі Святого Хреста в Дубно, «згідно з християнським звичаєм». Чоловічий монастир Воздвиження Чесного Хреста колись розташовувався під містом Дубном. За даними Сергія Горіна, ця обитель успішно функціонувала у XVI-XVII ст., про що свідчать «фундуші» князів Острозьких і Заславських на її користь. Вірогідно з 1626 р. вона стала уніатською². Можна припустити, що згаданому монастирю заповідач ще за життя відписав якісь статки, принаймні, у духовниці про жодну пожертву на його користь не йдеться. Це тим більш дивно, що Дзуса заповів 20 злотих на двадцять «служб Божих» у монастирі в Мильцях і стільки ж на Кременецький Богоявленський монастир³, ще 10 злотих відписав руському шпиталю в Дубні. Ці порівняно невеликі на той час суми, виділені на побожні цілі, після його смерті дружина Полонія мала передати згаданим реципієнтам.

Друга частина диспозиції, важливіша для міщан, стосувалася майнових справ. У першу чергу тестатор згадав про нерухомість в Острозі, яку посідав на «ординатській» половині міста, належній княгині Теофілії Вишневецькій. Йшлося про кам'яницю, що знаходилася поміж домами пані Захаріяшової і пані Пригоцької. Цю нерухомість Дзуса заповів дітям від другого

---

² Горін С. Дубенський Вознесенський Спасо-Преображенський і Хрестовоздвиженський монастирі до середини XVII ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2011. – Вип. 14-15. – С. 133-138.

³ Заснований бл. 1636 р. при Богоявленській церкві як православний чоловічий монастир. При ньому діяло Богоявленське братство, яке опікувалося школою, типографією, притулком для німеччин. У 1701 р. за сприяння кременецького старости кн. Януша Вишневецького монастир був переданий василіанам. Нині – це діючий Кременецький Свято-Богоявленський жіночий монастир, див.: Білокінь С. Кременецький Свято-Богоявленський монастир // Енциклопедія історії України. – Київ, 2008. – Т. 5. – С. 318.

шлюбу. Опікуватися маленькими нащадками мала дружина Полонія, яка після настання їхнього повноліття повинна була поступитися кам'яницею. У Кременці міщанин володів успадкованими від батька садами, полями і однією волокою сіножаті – усе це він заповів навпіл своїй дочці Олені, народженій від першого шлюбу (очевидно кременецькій міщанці), і своїй сестрі Олені, заміжній за бродським міщанином Стефаном Барановичем. Дочці Олені він також відписав 4 лікті кармазинового сукна та якісне фалендишове сукно для пошиття верхнього одягу – т.зв. шведки з лисячим хутром.

Невід'ємною складовою частиною заповітів заможних міщан були боргові зобов'язання, квитанції, переліки заставлених речей. Рідко хто при оформленні акту своєї останньої волі не згадував про боржників. Даний тестамент не становить у цьому виняток. Олександр Дзуса перерахував усіх осіб, яким колись позичав гроші на загальну суму 366 злотих. Третю частину цієї суми (117 злотих), яку йому завинили острожани різник Онопрій і Яків Мошлячек, тестатор відписав сестрі Олені та її чоловіку Стефану Барановичу. Решту грошей інші боржники мали повернути Дзусиній дружині Полонії.

Показово, що тестатор не призначив жодних опікунів для своєї дружини і дітей, мабуть, не вбачаючи в цьому особливої необхідності. Хоча така практика була досить розповсюдженою у ті часи. До числа опікунів та ексекуторів (розпорядників майна) запрошували, як правило, близьких родичів, представників міської еліти – найчастіше членів міського уряду, земських та гродських урядників (для осіб шляхетського походження), духовних осіб. Тим не менше, автор цього заповіту побоювався невиконання в майбутньому своєї останньої волі, про що свідчить вміщена наприкінці тестаменту санкція – погрози на адресу людей, які могли порушити заповіт або спосіб його виконання. О. Дзуса, мабуть, побоюючись якихось протиправних дій зі сторони родичів або недоброзичливців, обіцяв виступити проти таких осіб на Страшному Суді.

Кінцевий протокол заповіту містить усі необхідні дані – дату і місце укладення, підписи тестатора та свідків. Виняток з тестаментарної практики становить доволі довгий період між укладанням тестаменту і його вписанням до міської книги – майже 7 років. Зазвичай акт останньої волі оформлювали незадовго до смерті заповідача, а вписували до урядових книг або одразу після неї, або протягом року. Залишається тільки здогадуватися, чому у даному випадку минуло стільки часу між цими двома подіями: чи то тестатор кілька років пролежав «на смертному одрі», чи його дружина з якихось причин не поспішала з поданням заповіту до урядових книг. Трохи світла на ці події проливає скарга Дзусиної дружини, що розглядалася на засіданні міського суду 4 квітня 1669 р. у присутності в'їта Стефана Молевського, бурмистрів Матяша Шимоновича та Матяша Бродовського.

Того дня Олександрова Дзусина поскаржилася на Анну Карпінську, яка, на її думку, незаконно заволоділа частиною поля, що мало назву «Чиковщина», яке знаходилося на Сурмицьких ґрунтах⁴. Відповідачка стверджувала, що колись купила цю землю у небіжчиці пані Мартинової Феневичової (дружини колишнього дубенського війта) за 25 злотих, але відповідний акт купівлі-продажу згорів. Суд присудив передати спірні ґрунти Остафію Феневичу, як найближчому спадкоємцеві, оскільки це була «його отчизна і дідовизна». Водночас Феневич повинен був сплатити пані Карпінській 25 злотих. Почувши вирок, Олександрова Дзусина відмовилася від подальших претензій до цієї жінки, яка, втім, не змирилася з не вигідним декретом і подала апеляцію до суду старости⁵.

Цікаво, що позивачка називає Остафія Феневича своїм сином, з чого випливає, що шлюб із О. Дзусою у неї був другим. А те, що перший чоловік жінки походив з родини дубенського війта Мартина Феневича, вказує на її приналежність до кола міської еліти. В аналізованому нами заповіті Чиковщина також згадується як земля, якою володів Дзуса. Сам факт відсутності його імені в судовому декреті 1669 р. свідчить про те, що міщанина не було серед живих задовго до 1673 р., коли тестамент був внесений до актових книг.

Додаток ⁶

1667, лютого 3. Дубно. – Тестамент острозького і дубенського міщанина Олександра Дзуси (вписаний до міської книги Дубна 30 грудня 1673 р.)

№ 1004

Die 30 Xbris 1673.

Stanowszy personaliter⁷ sławetna pani Alexandrowa Polonia Mazniczyna, podała per oblatam⁸ testament zesłego s tego świata Alexandra Maznicy, mał[żonka] swego, który tak się w sobie pisany ma:

W imię Trójcy Przenaświętszej, Ojca, Syna i Ducha Ś[więtego].

Ja, Alexander Dzusa, mieszczanin ostrogski, będąc od Pana Boga nawiedzony chorobą na ciele, ale z łaski Bożej zdrowy na umyśle i przy zupełnym rozumie, a

---

⁴ Сурмичі – передмістя Дубна.

⁵ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 33, оп. 1, спр. 2, арк. 25.

⁶ Документ публікується відповідно до рекомендацій, запропонованих колективом польських вчених під керівництвом Казімежа Лепшого, див. Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do poł. XIX w. / Red. K. Lepszy. – Wrocław, 1953.

⁷ *Особисто (лат.).*

⁸ *Для вписання (лат.).*

wiedząc o tym, iż co nie bywa pismem objaśniono, to s pamięci ludzkiej wychodzi, czynię ten testament ostatniej woli mojej. Jeśli mię Pan Bog powoła s tego świata, duszę moję polecam w ręce Jego Przenaświetsze, a ciało, iż z ziemi jest wzięte, do ziemi się wraca, które ma być pochowane w monasterze Ś[więtego] Krzyża w Dubnie według obrzędu chrześcijańskiego.

Zbiór mój, który kolwiek mam z wiernej pracy mojej, tak rozporządzam. Naprzód kamienica w Ostrogu, stojąca na części jaśnie oświeconej x[ię]zny j[ej] m[iłości] Wiszniowieckiej, za własne pieniądze moje kupiona, między kamienicami z jednej [strony] paniej Zachariaszowej, a z drugiej strony wedle kamienicy paniej Przygockiej niegdy będącej. Ta kamienica ze wszystkim ograniczeniem potomkom moim, s terazniejszą małżonką moją Polonią spłodzonym, zapisuję i wiecznie leguję, która to kamienica do wzrostu potomków ma być w mocy, w possessiej i zawiadywaniu małżonki mojej Poloniej, którą nie ma nikt turbować [z] potomków moich wiecznie. W mieście zaś || [419 v.] Krzemieńcu mam grunta moje ojczyste, to jest sady, pola, włoka sianożęci – te należą córce mojej Olenie połowica, a połowica – paniej Stefanowej do Brodów, bratance mojej.

Tejże córce mojej Olenie leguję sukna karmazynu lokci cztery, na szwedkę falendyszu dobrego, do niej futro lisie grzbietowe. Insze wszystkie rzeczy ruchome, co kolwiek ich mam, tak w sprzentaх domowych, ochendoztwie i w gotowiznie, także i dlugi, które kolwiek mam u różnych ludzi, jako to: m[iłościwy] p[an] Miklewski winien za futro szlamowe lisie złotych pięćdziesiąt i pięć, a za czapkę garlowe złotych cztery bez żadnej zastawy. J[ego] m[iłość] pan Jan Strzałkowski złotych piętnaście za futro. J[ego] m[iłość] p[an] Czempkowski złotych siedm. Jacko ganczarz przewiskiem Gromada złotych trzynaście. Pani Kulszyna winna złotych sto i trzydzieści, w którym dlugu w zastawie puściła do oddania summy pole na gruntach surmickich nazwane Czykowszczyzna, jej należące. Ludwik Bartoszewicz złotych dwadzieścia i pięć, w tym dlugu puścił mi do oddania pieniędzy sadek swój ojczysty za bramą lucką nad Horbaczynem. To wszystko małżonce mojej Poloniej leguję i zapisuję. I jeśli by się jeszcze gdzie kolwiek mieli należeć potym – powinna wyprarować, jako swoje własne.

Zosobna Onoprij, rzeźnik ostrogski, i Jakow Moszlaczek winni byli według cerografu, na siebie danego, złotych pułtorasta, na który to dług dali złotych trzydzieści i trzy, a zostali winni złotych sto i siedemnaście. Ten dług cale leguję i zapisuję panu Stephanowi Baranowiczowi, mieszczaninowi w Brodziech, i małżonce jego Olenie a bratannie mojej, który cale ma sobie wyszukać, do którego małżonka moja Polonia ani potomki należeć nie⁹ będą, i tego jednak dokładam, aby za duszę moją Pana Boga błagano. Leguję do monastyra do Milcza na służb Bożych dwadzieścia złotych dwadzieścia, do monastera krzemienieckiego złotych dwadzieścia, do szpitala ruskie[g]o dubieńskiego złotych dziesięć, co wszystko mał[żonka] moja Polonia z dóbr moich powinna pooddawać.

---

⁹ Слово написане над рядком.

O co prosze do oświadczenia tedy tego testamentu, który za ważny aby był poczytan. Uprosilem od szlachetnego pana Stephana Molewskiego, wójta dubieńskiego, zesłanych p[anów] Leontego Kaplewicza i p[ana] Jana Czeretowicza, burmistrzów, aby rękoma swemi podpisali i stwierdzili.

Kończąc tedy ten testament ostatniej woli mej, || [420] żądam, aby te wszystkie puncta w tem testamencie, z ust moich oświadczone i wyrażone, za ważne byli poczytane i ni w czym nie naruszone. A jeśliby kto kolwiek przeciw punctowi jakiemu¹⁰, w tym testamencie wyrażonemu, przeczył, i małżonkę moją Polonią miał turbować, która ma we wszystkim spokojnie mieszkać i zostawać mocą tego testamentu, takowego każdego pozywam na Sąd Boży Straszliwy, tam się ze mną sądzić będzie przed Majestatem Jego Ś[więtym] a Sędzią Sprawiedliwym.

Na co dla lepszej wagi ręką moją własną podpisuję się s podpisem rąk ludzi zacnych mieszczan dubieńskich, jako przyjaciół ode mnie uproszonych, utwierdzam.

Działo się w Dubnie, w domu pana Alexandra Dzusy, przy bytności pana Stephana Truszewicza, burgrabiego zamku dubieńskie[g]o, i pana Mikołaja Telbuchowicza.

Die 3tia Februarii An[n]o 1667.

U tego testamentu podpisy rąk temi słowy:

Алекѣсанъдеръ Дзѣса, мешъчанинъ дѣбенский и остроский.

Leontij Kaplewicz, burmistrz, ustnie proszony do podpisu tego testamentu od p[ana] Alexandra Dzusy.

Jako przy tym będący i do podpisu proszony od p[ana] Alexandra Dzusy, Stephan Truszewicz, burgrabi zamku dubieńskiego.

Устне прошонии от пана Дзѣси до подписѣ ІАнь Черетович, бѣрмистрѣ.

Jako proszony od pana Dzusy podpisuję się, Mikołaj Telbuchowicz.

Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 33, оп. 1, спр. 1, арк. 419-420.

¹⁰ Слово правлене.